

A PÁNSZLÁVIZMUS.

I.

Pánszlávizmus: ez a szó túlságosan is tág, sok esetben félrevezető összefoglalása mindannak a különféle történelmi, társadalmi és történetfilozófiai jelenségnek, amit a szláv gondolat általában jelent. Helyesebb tehát, ha pánszlávizmus helyett szláv gondolatról beszélünk.

A pánszlávizmust inkább ott emlegették, ahol a szomszédos államok fenyegetve érezték magukat a szlávok nemzeti mozgalmaitól. Az egyes szláv népek nacionalizmusa és szabadságtörekvései mögött azonnal ott sejtették a szláv közösséget is. Ilymódon összezavarták az egyes szláv népek, törzsek, államok függetlenségi és nemzeti, önállósági és szellemi szándékait a szlávok teljes és végleges egyesítésének lehetőségével. Tegyük azonban ehhez még hozzá azt is, hogy maguk a szláv nemzeti mozgalmak sem fukarkodtak a hivatkozással kiterjedt és hatalmas rokoni kapcsolataikra; ilymódon valósággal maguk is igazat adtak ellenfeleik állításainak.

Hol látták leginkább ilyen egységben a szláv gondolatot és a szláv mozgalmat? Elsősorban Magyarországon, aztán Németországban. Mindkét helyen a XIX. század eszméi váltották ki a szláv gondolattal szembeni idegenkedést. Németországban a nemzeti egység gondolatát a XIX. század elejének eszmei liberalizmusa hordozta, melynek állandóan óvakodnia kellett az orosz cári politika közbelépéseitől. Az orosz udvar pedig a maga abszolutista és szent szöyetségi szellemének, valamint rokoni össze-

köttetéseknek révén állandó kapcsolatban állott a különféle német udvarokkal, melyeknek sokat kellett tartaniok a szabadság szellemétől és a polgári értelemben felfogott nemzeti egységtől. A szláv népi-nemzeti feléledés ereje itt tulajdonképpen csak háttér és nyomaték volt az európai liberalizmus keletre való áramlása ellenében. A német szabadelvűek között támadt az a gondolat, hogy az éppen a reform lázában élő Magyarország hasznos szövetségese a szabadság európai ügyének Oroszország ellen. Itt közrejátszottak azok a napóleoni eredetű emlékezők is, hogy Oroszország okvetlenül az európai szabadság ellenfele. Magyarország politikusai és gondolkodói is éreztek Oroszország jelenőségét. A XIX. század elejére feléledő magyarországi szláv népi gondolat, eredetéhez híven, természetjogi és társadalmi okokból egyformán ellensége volt a történelmi állam gondolatának s így e határok lazítására törekedett. A szláv népi gondolat segítségül hívja a népi és nyelvi rokonság öntudatát s mivel a magyar nemzetállami politika az európai szabadságésmék útján halad, nem éppen belső természete, de a politikai szükség és célszerűség értelmében az orosz autokrácia roppant hatalmára hivatkozik.

A XIX. század első felének közvéleménye így került szembe a szláv gondolattal, mely sok kisebb-nagyobb nép felszabadulásának, vagy népi-természetjogi érvényesülése kérdése mellett Oroszország XIX. századi imperializmusának ügye is. A magyar és a német politikai gondolkozás (mint például Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc stb., avagy a Eotveck-Welcker-féle «Staatslexicon») így látta egyetlen egységben a szláv kérdést. A magyar és német liberalizmus úgy tartotta, hogy rögtön elmúlik a cári autokrácia fenyegetése, ha a szabadságésmék követelményei megvalósulnak a szlávok között is. A későbbi fejlődés nem adott e feltételezéseknek

igazat. A szláv mozgalom már természetében demokratikus és népi jellegű volt, ám a magyar vagy német szupremáciával szemben szívesen vette igénybe külpolitikai értelemben az autokrácia európai tekintélyét. így azonosították a szláv kérdést az orosz hatalom problémájával. A közhit tehát soká autokráciát, korlátlan orosz uralmat, az orthodoxia terjedését értette a szláv gondolaton.

II.

Holott a szláv gondolat lényege korántsem volt azonos az orosz imperializmussal és a cári autokráciával. A szláv mozgalom demokratikus és természetjogi eredetű volt. A hagyományos társadalmi és politikai formák két olyanira szembenálló nagy személyisége, minők Metternich vagy Bismarck, nem ok nélkül érezték, hogy a szláv ügy lényege forradalmi természetű.

Ott, ahol az egyes államok és társadalmak érdeke az volt, hogy zavartalanul őrizték tovább a szláv népek által lakott területeken való főhatalmat, tehát Ausztriában, Magyarországon, Németországban – nem is szólva itt az egészen mástermészetű Törökországról, mely a XIX. században 1918-ig a szláv kérdés státusquóját fenntartó hatalmak oldalán keresett támaszt – nem méltányolták s nem is méltányolhatták a szláv kérdés népi-természetjogi jelentőségét. Ezek az államok történelmi és hagyományos jellegűek, míg a szláv kérdés a történelmi államok és társadalmak felbontását jelentette. ^

. A szláv gondolat lényegétől ekkor még teljesen idegen az állam eszméje. Ez onnét van, hogy a szláv népeknek csak kivételesen és kevés ideig lehetett saját államuk. A nemzeti gondolat feltámadásának idején, a XVIII. század fordulóján csak egyetlen szláv állam élt szabadon: Oroszország. A többi szláv népek idegen uralmak alatt

állottak, s ha később szívesen is vették igénybe a történelmi állam eszméjét, vagy inkább fikcióját, mint például a csehek, horvátok nemzeti mozgalmai, igazi lényegük mindig népi, demokratikus volt; a súlypont bennük elsősorban a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztésén, kultuszán nyugodott s csak később érkeztek el a saját állam külön követeléséhez. A szellemi törekvések megelőzték a politikai mozgalmakat, ám utóbb döntő súllyal emelkedett fel a politikai önjogúságért való követelés; a nyelvi és irodalmi mozgalom már eleve magában hordozta a politikai érvényesülés igényét; a természetjog végül is a politikai jogba torkollik.

A szláv népek államtalanságát világosan látják azok a nagy német tudósok és bölcselek, akiknek indításaiból a szláv mozgalom s gondolat tulajdonképpen megszületett. Schlözer és Herder ösztönzései és kutatásai mögött kétségtelenül mindig ott áll Nagy Péter és Nagy Katalin XVIII. századi Oroszországának képe, mely felé imádattal fordul Rousseau természetes képzetain és humanista fejlődési princípiumain nevelt szellemük. A világtörténet új fejezetét sejtik a szláv emberben s a természethez még annyira közelálló alkatában. Herder és Schlözer öntudatát valóságos szláv érzelem, sőt orosz patriotizmus hatja át; rajongással ünneplik Oroszországot és már a XVIII. század nyolcvanas éveire előre elkészítik azokat a fogalmakat, melyekkel később szinte napjainkig dolgoznak a szláv kérdés magyarázói. E két nagy német élesen elítéli a németek középkori szlávellenes hódításait s a szlávokban a szelidség, jóság, a tiszta keresztényi alapelvek megszemélyesítőit dicsőíti. Szerintük a szlávok a béke, földművelés, a szelíd munkák emberei, míg a német nemzeti szellem lényege a hódítás és a küzdelem; ezek a gondolatok hatják át aztán végig Kollár, Safarik, Palacky, Gáj, Stúr, Masaryk s a cseh. szlovák és horvát írók

és nemzeti ébresztők mellett az orosz messianisták eszméit is.

Az állam és a politikum tehát kezdetben idegen a szláv kérdés lényegétől. Schlözer, Herder és szláv követőik ezekre a problémákra már jóelőre úgy válaszolnak, hogy az idegen nyomás nem engedte, hogy kifejlődjenek a szlávok államalkotó tulajdonságai. A szláv tudatnak kezdetől fogva része bizonyos elnyomottsági, kisebbségi érzés és fájdalom, melyet aztán a középkori német krónikáknak utóbb feltárt szlávellenes részletei is megerősítenek. Palacky nagy cseh történetírása óriási erővel viszi bele a szláv-germán ellentét gondolatát nemcsak a cseh öntudatba, de az összes szláv népek közé is. Ez a történetírás pedig nemcsak Schlözer és Herder szlávbarát ideológiájára, hanem középkori forrásokra is támaszkodik; az újabb német forráskiadványok is igazolják ezt a szláv-germán problematikát. A szláv ébredés társadalmi indításai között pedig ott van az uralkodó nemzetekkel szemben a demokratikus közösségi eszme, a paraszti sors nyomorúsága, a szolgaság szomorúsága. E sötét képzetek közé világosságot csak a nemzeti nyelvek kultusza bocsájt. A szláv gondolat legnagyobb ereje a nemzeti nyelv emelkedése és irodalmi-politikai fontossága volt s a szláv mozgalom a nemzeti nyelv és irodalom erejével küzdött a történelmi államok ellen.

III.

Belső lényegében tehát a szláv népi elv demokratikus természetű. A demokratikus jelzöt itt olyan értelemben használjuk, hogy a szláv gondolatnak semmi köze nem volt a történelmi-rendi államgondolat hagyományaihoz s hogy mindenütt a népiesség igényeit hangoztatja. A költészetbe bevezeti a nép költészetét és a nemzeti irodalom felélesztésében mindenütt a nép egyszerű nyelvét érvényesíti.

Majd meg a népnyelv jogai követeli az oktatásban és a politikában azon a területen, ahol az illető szláv nép lakik.

Ez a fejlődés azért olyan kényes, mert hiszen a magyar mozgalom is e pillanatokban siet afelé, hogy megvalósítsa a szabadság eszményeit. A reformkor azonban ezeknek az eszményeknek egyedülálló hatást tulajdonított s mindenütt kapcsolatba hozta azokat a magyarosodás gondolatával. Ez is egyik oka, hogy a magyarországi szláv népek az autokráciák felé fordultak. A magyar szabadságmozgalom megváltó erőt sejtett önmagában s talán túl is értékelte a nemzetiségi jobbágyság számára hozott polgári szabadság jelentőségét. A szláv gondolon felnőtt nemzetiségi öntudat azalatt már magát is önjogú nemzetnek érezte s nem ismerhette el a nemzetiségi és társadalmi szempontok ilyen szétválasztását. A nemzeti-népi elv ereje ezúttal győzedelmeskedett a társadalmi formákon és a jogegyenlőségi, jobbágy felszabadítási reformkori ideológián.

A maga összességében így fordult a kelet közép-európai szláv népek minden mozgalma az autokráciák felé. Napoleon leveretése az első jele annak, hogy Oroszország megjelenik a nyugati szlávok öntudatában. A cseh romantika fejleszti ki a szláv közösségi gondolat romantikus-szenti-mentális formáit; a régi lojalitás ugyanekkor Bécs felé is lerója a maga adóját; Metternich és Kolowrat korszakában mintegy az osztrák romantika szellemében no tovább ez az irodalmi érzület: tőle utóbb még a szláv közösségi érzés germánellenes szabadságideológiáját megalapozó Palacky sem idegen. Majd meg az abszolutista tanok és a beszívárgott szabadságeszmék vegyületéből 1848 tájára kialakul az «ausztroszlávizmus» koncepciója, mely a németek és oroszok közt élő kisebb – elsősorban szláv – népek otthonává akarja avatni a népek államát, az öreg Ausztriát. Ezek a folyamatok azonban már a külön

cseh nemzeti fejlődés keretébe tartoznak. Ám ennek a cseh fejlődésnek is az ád akkora erőt, hogy mindig a szláv népek nagy tömegére hivatkozhatik. A szláv érzés még az osztrák lojalitás éveiben is óriási mértékben segített abban, hogy a fehérhegyi csata utáni feudális barokk cseh társadalom alapjaiban demokratizálódjék.

Általában nyugat felé való hatásában a nyugati és déli szláv népek között a szláv gondolat mindenütt a régi társadalmi formák felbomlását jelenti és segíti elő. A csehek közt is ezt látjuk; más társadalmi és politikai körülmények között ugyanilyen folyamat megy végbe a XIX. század elejétől egészen napjainkig az egykor annyira nemesi jellegű régi magyar Felvidéken, a szlovákok között is. A horvátoknál is ez történt a XIX. század harmincasnegyvenes éveiben. Az állam eddigi felsőbbsége s a régi társadalmi elem mindenütt háttérbe szorul a nép és a népi nyelv ereje előtt.

Mivel pedig a német liberális és a magyar reformmozgalmak annyira veszélyeztették az öreg Ausztria szerkezetét, Kolowrat és Metternich korszaka természetszerűleg kedvez a szláv mozgalmaknak s ezek felületi lojalitását szívesen használja fel a szabadságmozgalmakkal szemben, így közvetve maga a szentszövetségi Bécs segíti elő a szlovákok demokratizálódását, hiszen a szlovákok és a horvátok között a magyar nemesi réteg uralmát és a történelmi magyar öntudatot gyengíti. Ám ugyanekkor éles és kellemtelen a versengés a szláv ügyben Bécs és Péter vár között. Bécsben még az 1850-es, 60-as évekig a szláv kérdés lényegét csak az ortodoxiában s a balkáni törökellenes vallási és nemzeti mozgalmakban keresik. Míg a szláv gondolat a nyugati szlovákok között elősegíti a társadalmi átalakulást, addig a török uralom alatt egysíkúvá nivellálódott paraszti-harcos délszláv népek között hihetetlen izzásig fokozza a politikai-állami értelmű nemzeti szellemet, mely termé-

szetesen itt a vallással is kapcsolatos. Innét valók a szláv gondolat olyan értelmezései, melyek szerint a szláv lényeg az orthodoxyával azonos: ez a felfogás egyben a reakciós, cári orosz körök sajátja is. Hatása alatt a katolikus nyugati szlávokat szívesen nézték elidegenedett, mostoha testvéreknek. A lengyelek sorsát így nehezítette meg a vallási üldözés is a cári uralom alatt, viszont a csehek, szlovákok, meg horvátok között így nőtt meg a XIX. század második felére bizonyos orosz orthodox romantika és áttérési mozgalom.

IV.

A szláv gondolat a maga fenyegető jellegét inkább a nyugati szlávoknak köszönheti. A nyugati szláv ügy úgy lett nehéz probléma, hogy a XIX. századra az államok fennállásának első záloga a nép, nemzet, állam egységét, a terület, népesség és főhatalom azonosságát valló nemzetállami elv s így a szláv népi mozgalom a legsúlyosabb állampolitikai problémává növekedett Ausztria, Magyarország s részben Németország, majd Törökország területén. Mivel pedig a szlávok közti rokonság fajilag és nyelvi-
leg annyira közeli, tehát természetes volt az az érzés, hogy minden szláv népi és nyelvi mozgalom egyben az egyetemes szlávoknak az illető államra való reánehézedése is. Ez a szorongás hatja át a magyar reformkor, majd meg az egész XIX. század magyar nemzetiségi politikáját. Ekkor a részletek elnagyolt ismerete miatt nem tetek különbséget a külön-külön nemzeti mozgalmak s a szláv közösségi gondolat között.

Ez világosan látszik a felsőmagyarországi szlovák mozgalom megítélésében. Nemcsak a reformkorban, de egészen 1918-ig is az a nézet uralkodott felőle, hogy az csupán «pánszláv» mozgalom, mivel az akkori jellegzetesen közjogias nemzetállami felfogás nem ismerhette az állam-

és közjogi szervezet nélküli nemzet fogalmát. Még akkor is ilyen globális szemlélettel nézték a szlovák kérdést, midőn az írói révén már az 1848-as évekre elkülönítette magát a csehektől s külön egyéniséget talált népe számára. Itt kétségtelenül közrehatottak azok a tapasztalatok, hogy épp az állam- és hagyomány nélküli szlovák népből támadtak a szláv közösségi gondolat legelső és legjelentősebb ideológusai.

Az irodalmi és nyelvészeti szláv közösséget így formulázza meg a német romantika Ösztönzésére a maga is erősen romantikus gömöri szlovák szülött, Safarik János Pál, a nagy nyelvtudós. Előtte már voltak a szláv nyelvi és irodalmi tudománynak nagy tudósai, ám Safarik romantikus szelleme, a népszellemet kereső géniusza volt az, mely a szláv régiségek és népköltészet ügyét közösségi élménnyé tette, A nagy cseh nyelvész, a jozefinista-kor gyermeke, Dobrovsky még hidegen állott szemben a szláv romantikával s több volt még benne a racionalista tudomány hideg pontosságából, a felvilágosodás kriticismusából, mint a szláv közösségi élményből. A cseh nyelvi régiségek kutatása révén a cseh haza patrióta rendi fogalmától már ő is eljut a szláv rokonság és orosz nyelv és hatalom tiszteletéhez, ám később idegenül és kritikai hidegséggel nézi Václáv Hanka nagy szláv érzelemmel hamisított cseh hősi énekeit s még kedvence, Palacky romantikus történetírását is. Safariknak kellett jönnie, hogy a minden állami, társadalmi és történeti kötöttség nélküli nyelvi és irodalmi rokonság és irodalmiság ügyét élménnyé tegye az összes szláv népek között.

Safarik szelíd és tudós alakja mellett Kollár János lángoló egyéniségéé a szláv közösség népi-nemzeti és természetjogi formulázásának érdeme. Nála nagyobb eréllyel senki nem hangoztatta azt, hogy a szlovákok egyetlen egy nép és nyelv, a különféle szláv népek csak egyetlen

nagy nép és nyelv ágai. Íme, ez a Schlözertől, Herdertől eredt, Kollár által felemelt nagy gondolat volt az, mely annyira hevítette az orosz érdeklődést a szláv rokonság iránt s mely a kisebb szláv népek körében is úgy hatott: a közeli nyelvi és törzsi rokonság a nagyobb szláv népeket arra készítette, hogy éppen a szláv eszme és közösség érdekében asszimilálják rokonságukat s abszorbeálják egyéniségét. Ez a cseh-szlovák, a szerb-horvát-szlovén, a lengyel-ukrán, az orosz-ukrán kapcsolatok és ellentétek háttere. Kollár maga is ajánlja a közeli rokon szláv népek egyesülését, a kisebb szláv nép odahasonulását a nagyobbik ölére; mert veszélyeztetett helyzetükben másként'nem állhatnak meg egyedül. Egyébként Kollár szláv közösségi tanai elsősorban szellemi jelentőségűek. Bár nagy gyűlölet lángolt benne a szláv ügy ellenzői iránt, a szláv gondolatról vallott tanításaiban mérsékelt s elsősorban szellemi. Ami a szláv népek lelki találkozását, az igazi pánszlávizmust illeti, Kollár azt ajánlja, hogy a szláv népek ismerjék meg egymás nyelvét, történetét, irodalmát, olvassák egymás könyveit és írásait, létesítsenek tanszékeket egymás megismerésére stb. Az egész szláv gondolatnak szerinte békés és szelíd jellege van, mert ezeknek a szellemi igényeknek teljesítése a kormányzat lojális polgáraivá teszi a szláv népeket, – ez utóbbi elv az «ausztroszláv» gondolat egyik fontos eleme.

Kollár gondolatai áthatották az egész szláv világot. Oroszországban keltették a legnagyobb szellemi visszhangot s az orosz állam és tudomány aztán mindent megtett, hogy valóra váltsa Kollár programját; így keresik fel egyre nagyobb számmal orosz utazók, írók, tudósok gazdag ösztöndíjakkal a Monarchia szláv népeit (Pogodin, Szevnyevszkij, Chomjákov stb.). Prágában a cseh írók és vidéki magányukban a szomorú szlovák költők tárt karokkal várják a testvéreket. Az 1880-as, negyvenes évek hangú-

lata csupa lelkesedés a szláv ügyért. Oroszország felé fordulnak a szlovákok, s az egyenrangúságra vágyó szlovák-szláv természetjogi ösztön az, mely Stur, Hurbán, Hodza mozgalmában önálló irodalmi és politikai megnyilatkozást talál; a romantikus oroszbarát szlovák pánszlávizmus párhuzamosan fejlődik a szlovák nemzeti öntudatosodással. Vagyis egészen fordított a helyzet, mint a XIX. századi magyar politika hitte: a csehektől elkülönülő, a szláv közösségbe önállóan beilleszkedő, tudatosan szlavjanofil-pánszláv szlovák nemzeti érzés az, mely önálló egyéniséget ad e kis népnek. Ez a szlovák nemzeti öntudat kétfelé harcol: a csehek ellen küzd nyelvi és irodalmi önállósága érdekében, a magyar politikával meg szeretné elismertetni a szlovák nép és otthona közjogi-területi egyéniségét. Mialatt az egész XIX. század a szlovák pánszláv vágyakozások, az orosz romantizálás kora, azalatt a csehek egyre élesebben elkülönülnek az orosz vezetés alatti szláv gondolattól. A cseheket a politikai és társadalmi ideológia különbözősége választja el az autokrata cári Oroszországtól s még az orosz ügy iránt annyira rokonszenvező, a lengyel szabadságküzdelmeket és a lengyel-ukrán ellentétet a szláv közösség érdekében az oroszok javára értelmező Palacky is bizonyos távolságban tartja magát Oroszországtól. De a csehek legnagyobb politikai elméje és írója, Karel Havlíček-Borovský, a szabadságnak e börtönnel áldozó bajnoka, aki közelről látta az orosz viszonyokat, már teljesen a nyugati polgáriassultság híve és következetes racionalista, társadalmi radikalizmusában meg mintegy előképe, előfutára Masaryk realista politikájának. Masaryk is élesen elítéli a XIX. század végére az orosz pánszláv hangulatokat, melyek az ötvenes-hatvanas években és az osztrák-cseh kiegyezés balsikerére felemelkedtek a csehek között. A csehek különben sem voltak soha pánszlávok a szó cári értelmében. De Kollár közösségi

ideái mégis nagyon hatottak náluk: a cseh-szlovák probléma annak a gondolatnak szülötte, hogy minden szláv nép saját körében igyekezzék a szláv egység megvalósítására, minden nagyobb szláv nép a közösség érdekében kapcsolja magához kisebb testvéreit. Csakhogy a csehek mindenkor inkább gondoltak a szlávok egyenjogú és demokratikus viszonyára, mint az orosz autokrácia Jdterjesztésére maguk fölé.

V.

Ha a csehek realiztikus és kritikai érzékkel nézték Oroszországot és a reá támaszkodó romantikus szláv gondolatot, annál több idealizmussal fordultak feléje azok a délszláv népek, melyekre ötszáz éve a török uralom nehezedett. A vallási és nemzeti kérdés itt egybeesett. Ám itt, e népek belső életében a nemzeti fejlődésnek aránylag kevés az ú. n. pánszláv ideákkal való kapcsolata. A szláv közösség gondolata a Balkán felé elsősorban orosz térhódítást, az orosz-bizánci eszme megvalósítását jelenti. Az orosz politika és társadalom már a XVIII. század elejétől lelkesedik a balkáni orosz-szláv gondolatért s a balkáni szláv népek is nagy idealizmussal néztek Oroszországra.

Az egyetemes szláv elem itt világosan különválasztható az egyes népek nemzeti fejlődésétől. Ez a nemzeti fejlődés a török elleni vallási és nemzeti küzdelem óriási történelmi és eszmei tartalékokból táplálkozik. Itt kevesebb szükség volt az egyetemes szláv népi romantika eszmei tartalékára; e népek magukból is eleget merítettek, nem úgy, mint például az államtalan és történetnélküli szlovákok.

Ez elsősorban az orthodox szlávokra vonatkozik. A török elleni harc újra akkor lángol fel köztük, midőn Oroszország észak felől megjelenik és újja elindul a fekete-tengeri-bizánci politika útján. A balkáni orthodox szlávok odaesnek a balkáni orosz politika irányába, rajtuk

át vezet a Bizánc felé vivő útvonal. Itt a magyarázata a bolgárok iránti erős orosz érdeklődésnek, melynek vannak eszmei és vallási, ősi okai is: az orosz vallásosság és hit nyelve és formái bolgár eredetűek. Ám igen figyelemre-méltó, hogy az elsősorban szerb érdeklődésű, szerbek között élt Safarik a bolgárok szláv voltáról és múltjáról még alig tud valamit. Véle kezdődik a bolgárokkal és horvátokkal szemben a szerbek fontosságának kiemelése és irodalmi s politikai megörökítése. Ám az oroszok kezdetben keveset tudtak a szerbekről, s ha Mária Teréziának már volt is oka félnie az oroszok politikai figyelmétől a szerbek iránt, a szerbek első szabadságküzdelmekben keserűen érezték az orosz támogatás hiányát; aránylag kevés orosz érdeklődésben volt részük Ilija Garasanin 1848-as szerb egységterveinek is. Garasanin híres délszláv egység terve mégis abból a szláv kölcsönösségi gondolatból született, melyet Kollár hirdetett; a Balkánon a szerbek maguknak igényelték a szláv egységet és hegemoniát.

De maguknak követelték ezt a horvátok is. A horvát fejlődés azonban nem népi eredetű, hanem állami-közjogi. A horvát rendeknek a magyar közjoggal 1790-től feltámadt tartományi patriotizmusa vezetett odáig, hogy a közjogi küzdelem lesiklott a rendi alapról és népi utakra tért. Az új horvát népi szláv mozgalom vezetője, Gáj Lajos már Kollár híve, barátja, tanítványa; az illyrizmus Kollár kölcsönösségi tanainak a délszlávok közötti és a horvátok javára való értelmezése. A horvátok nyugatos műveltségük miatt követelték maguknak a délszlávok vezetését. A népi-szláv elem túlsúlya a horvátok régi rendi társadalmával szemben egyet jelentett a szerb-horvát nemzetegység megvalósításával. A szerb-horvát küzdelem szintén n körül forgott: Kollár tanítását, hogy t. i. a gyengébb és kisebb szláv népnek az erősebbhez kell csatlakoznia, melyikük joga megvalósítani.

VI.

Mit jelentett a szláv gondolat Oroszország számára? Elsősorban is annyit, hogy a maga hatalmas méretei között majd megvalósítja Kollár gondolatait s megkísérli, hogy a nyugati és déli szlávok népi ébredését saját javára használja fel. A nyugati és déli szlávok kétségtelenül többet adnak az orosz-szláv öntudatnak, mint ez nekik; ám mégis Oroszországtól nyerik a bizalmat és a szláv nagyság és testvériség gondolatát, mely az annyit viszálykodó nyugati és déli szláv népek között akkor jelenik meg, midőn Oroszország Napoleon leveretése után világpolitikai jelentőségre emelkedik. A romantika szelleme kedvez az autokrácia gondolatának; a hivatalos cári ideológia a XIX. század folyamán az autokráciát úgy ajánlja a többi szláv népeknek, mint ősi szláv politikai és társadalmi formát. Ám ezek inkább vonzódtak nyugat felé s a maguk részéről jobban szerették volna, ha az orosz intézmények is a nyugati tanulságokon fejlődnek tovább. A csehek, lengyelek és ukránok történészei és ideológusai nyíltan reámutatnak: az autokrácia helyett az ősi szláv szabadság és individualizmus a szlávok nemzeti életformája; az orosz berendezkedés bizarr vegyüléke a bizánci, tatár és német XVIII. századi abszolutista tanok és gyakorlatok örökségének. Az orosz-szláv politikában hiányzanak a szláv létnek és lelkiismeretnek a nyugati és déli szlávok közt kivirágzott fájdalmas és küzdelmes politikai elemei. Ennek az a magyarázata, hogy Oroszországnak saját állama volt s volt ideje arra, hogy megvalósíthassa azt az egységes szláv nemzetállamot, melyre úgy vágyódtak a többi kisebb szláv nemzetek. Oroszország egyébként úgy gondolta a szláv kérdés megoldását, mint ahogy eljárt az ukrán és lengyel kérdésben.

Ennek a cári abszolutista és hódító politikának már

a XIX. század hajnalán ellene voltak a nyugatos irány hívei. A cári politika nyomatéka azonban olyan erős volt, hogy nemcsak ellenzékbe, hanem belső és külső emigrációba kellett szorulniok. Annál nagyobb a hatásuk a nyugati szlávok között. Legnagyobbjuktól, a 60-as évek derekán hatott Alexander Herzentől, egyenes vonal vezet Masaryk szláv demokrata koncepciójáig. A nyugatosok alig hatottak; ám annál jobban virágzott a régi moszkovita és autokrata hagyományokat a német romantikus költészet és filozófia hatására felélesztett «szlavjanofil» irány. Ennek hívei a nyugatosok haladási vágyával szemben éig emelték a cári autokráciát és az orthodoxiával együtt úgy ünnepelték, mint az egyetemes szláv lét legmagasabb formáját. Ellene voltak a nyugati racionalizmusnak, demokráciának, iparosodásnak, polgáriasodásnak, Eómának és a katolicizmusnak, Palackytól és Herdertől örökölték a németiség iránti ellenszenvet, félték a francia felvilágcsodás hatásaitól, egyszóval teljesen el akarták zárni a haladás elől Oroszországot. Mértékük a cár volt és eszményük a misztikus örök orosz paraszt. A szlavjanofil irány legjelentősebb írói, ideológusai: Chomjákov, Kirjejevszkij, Akazjakov, Katkov. Központjuk Moszkva volt; innét hatottak a moszkvai sajtón és könyvkiadáson át a magas orosz politikára is. Az 1850-es évektől kezdve uralkodnak az orosz érzelmeken; legnagyobb szellemi eredményük az 1877-es balkáni nagy felszabadító háború szellemi előkészítése. Ennek az iránynak legmagasabb történetfilozófiai kifejtője Dosztojevszkij, a nagy író, aki szerint a tiszta keresztényi orosz lélek hivatása Európa megváltása, átalakítása.

Ez a szlavjanofil irány uralkodott az orosz politika kulisszái mögött. Uralmának köszönhető a lengyel és az ukrán kérdés erőszakos kezelése, a szociális reformoktól és a társadalmi haladástól való elzárkózás. Ösztönzésére

kezdték foglalkozni orosz tudósok, nyelvészek, kutatók a balkáni és ausztriai szláv népek kérdéseivel; az orosz kormányzat így részesített magas támogatásokban és segélyekben ausztriai cseh és horvát írókat. Ez sürgette a legjobban Törökország felosztását; míg Ausztriában így lett már Metternich óta dogmává az, hogy Törökország fennmaradása a szláv kérdés és az orosz imperializmus miatt a Monarchia életérdeke.

A XIX. századot Kelet Európában bátran nevezhetjük orosz századnak is: óriási az az orosz erőfeszítés, ahogy a Napoleon óta tekintélyben és hatalomban megerősödött Oroszország törekszik állandóan a szláv népi kérdések megoldására s a kisebb szláv népek felszabadítása révén saját uralmának a Balkánon és Kelet Európában való megalapozására. A szlavjanofil gondolkozók az emberiség új korszakát várták ettől a tervtől; a racionalista és katolikus nyugat hanyatlásának eszméje annyira beleivódott az orosz politika gondolataiba, hogy már az 1870-es években készen voltak a koncepciók Ausztria-Magyarország felosztására, Németország visszaszorítására, az orosz hegemónia megteremtésére (Danilevszkij, Fadjejev stb.). Ha ezek megvalósulnak, a nemzetiségi kérdés népi-természet - jogi alapú megoldásával nyilván jóval előbb bekövetkezik a trianoni megoldás. Masaryk könyve, az «új Európáról» demokratikus és nyugatos szláv folytatása Danilevszkij szlavjanofil-autokrata koncepciójának.

VII.

1918-ig szüntelen emelkedés a szláv népek politikai pályája. Am ahogy az összes szláv mozgalmak mélyén működő egyetemes szláv ösztön kielégült nemzeti államaik megalkotásában, elkezdődik a hanyatlás, melyet épp az állami megvalósulás hozott el a szláv népek közé.

A hanyatlás oka az, hogy a Kollár-féle elvek befelé igen veszedelmes princípiumoknak bizonyultak. Az erősebb szláv népek centralizmusa ellenállásra készítette a kisebb és gyengébb társakat. 1918-tól 1938-ig csupa belső harc és megoldatlanság a szláv népek sorsa; a szláv gondolat nem kell a szláv népeknek, midőn részleteiben – az egyes önálló szláv államok megalakulásával – már megvalósult. Ehhez hozzájárult az is, hogy a tanácsköztársasággá alakult Oroszország olyan koncepciókat fogadott el a nemzeti-ségi kérdés tekintetében, melyek a maguk szocialista túlsúlyával teljesen kizárták a nemzetiségi kérdések eddigi szerepét. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a közép-, európai nemzetiségi kérdések szociológiai magva elsősorban az, hogy a litterátus középosztály mindenütt a népre hivatkozott s a nép jogcímén érvényesítette a nemzeti nyelv és népi-természeti jog erejével a régibb társadalmakkal és állami főhatalmakkal és uralkodó osztályokkal szemben saját szerepét és jelentőségét.

A történeti tanulság azt mutatja, hogy a szláv kérdés forradalmi jelentősége rögtön elvész, mihelyt az egyes szláv népek érvényesíthetik saját egyéniségüket és természeti jogukat, államjogi igényeiket és nemzeti nyelvüket, irodalmukat. Ekkor a szláv népek már egészen más szerepet játszhatnak az európai közösségben mint eddig és a szláv kérdés egyeteme többé már nem az a probléma, mint volt megoldatlan állapotában. Ám ugj-anez áll a szláv népek egymásközti viszonylataira is; hiszen a közös szláv történet legutóbbi végzete is onnét eredt, hogy egyes szláv népek uralmat gyakoroltak más testvéreik fölött; a természeti jog és az önrendelkezés elvének igazsága tehát egyben belső szláv probléma is.

Gogolák Lajos.

IRODALOM.

Összefoglaló munkák a pánszláv probléma történetéről: dr. Alfred *Fischel*: Der Panslavismus bis zum Weltkrieg. Stuttgart-Berlin. *Gogolok* Lajos: Pánszlávizmus. Budapest. A szláv kölcsönösség gondolatáról 1. Milcá *Weingart*: Jan Kollár, Rozpravy o slovanské vzájemnosti. V Praze, 1929. Az oroszoknak a csehek és szlovákok, általában az oroszoknak a nyugati szlovák és Ausztria iránti érdeklődésének történetéről: Dr. Josef *Jirásek*: Rusko a my. Studie vztahů Československo-ruských od počátku 19. století do roku 1867. Praha, 1929; továbbá ugyanettől a szerzőtől: (r)gi, Slováci a Rusko. Studie vzájemných vzťahů československo-ruských od roku 1867 do počátku svetového války, Praha, 1933. A cseheknek és szlovákoknak a szláv gondolathoz való viszonyáról bőven nyújtanak adalékokat *Sieier* Lajos, Zdenek *Tobolka*, Ferdinand *Peroutka* nagy feldolgozásai; részletekről 1. Karel *Havliček-Borovsky*, továbbá *Masaryk* munkáit. A szláv-német érintkezések középkori történetéről szól, mintegy a Herder-Schlözer-féle történet-szemlélet német igazolásaként: Heinz *Zatschek*: Das Volksbewusstsein. Sein Werden im Spiegel der Gesichtsschreibung Brunn-Prag; továbbá: Brich *Maschke*: Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slawischen Grenzraum. Leipzig, 1933. Az orosz-szláv gondolat megértéséhez alapvető jelentőségű *Masaryk* nagy műve: Russland und Europa, Leipzig, 1908; továbbá Nikolaj *Berdjajev*: Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus. Luzern, 1937. – e munka különösen becses azon részeiért, melyekben a szlavjanofil-orthodox gondolat történetét s az orosz szellemnek a szocializmus felé való fejlődését ismerteti; ezenkívül 1. *Dosztojevszkij* politikai írásait német kiadásban, *Mereskovszkij* szép bevezetésével: Politische Schriften, München-Leipzig, 1907. *Danilevsskij* nagy műve részben megjelent német kiadásban is: Russland und Europa. Stuttgart-Berlin. Afc orosz társadalomnak a szláv és balkáni, továbbá a német és osztrák viszonylatokról való állásfoglalásáról szól: Irene *Griming*: Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten, 1878-1894. Berlin-Königsberg, 1929. A délszláv problémákról 1. *Miskolczy* Gyula és *Thim* József feldolgozásait és okmány kiadásait a Fontes-sorozatban; az 1840-es délszláv és illyr mozgalmainak hangulati hátterét és általános szláv kapcsolatairól: Dr. W. *Wachsmuth*: Geschichte des Illyrismus, oder des süd-slawischen Antagonismus gegen die Magyaren. Leipzig, 1849.